

© *І. С. Лар'яновський*

УДК 165.5:001.3:316.422.44:124.5:141.201.1

І. С. Лар'яновський - старший викладач кафедри соціології, філософії і права Одеської національної академії харчових технологій

ПОСТНЕКЛАСИЧНЕ ЗНАННЯ ТА ПРОБЛЕМА ЦІННОСТЕЙ

Розглянуто специфіку постнекласичного знання та запропоновано адекватну цій специфіці інтегральну концепцію пізнавальних цінностей, відповідно до якої цінності є складними багатовимірними матеріально-ідеальними комплексами, що виконують в сучасному пізнанні функцію інноваційних «соціокультурних геномів».

Ключові слова: аксіологія, інваріант, інновація, методологія, постнекласичне знання, універсальна еволюція, цінності.

ПОСТНЕКЛАСИЧЕСКОЕ ЗНАНИЕ И ПРОБЛЕМА ЦЕННОСТЕЙ

Рассмотрена специфика постнеклассического знания и предложена адекватная этой специфике интегральная концепция ценностей, в соответствии с которой ценности представляют собой сложные материально-идеальные комплексы, выполняющие в современном познании функцию инновационных социокультурных «геномов».

Ключевые слова: аксиология, инвариант, инновация, методология, постнеклассическое знание, универсальная эволюция, ценности.

POSTNONCLASSICAL KNOWLEDGE AND PROBLEM OF VALUES

A specificity of postnonclassical knowledge is examined and an integral concept of values adequate to this specificity is offered, whereby values are complicated material and ideal complexes, operating in the modern cognition as a function of innovative socio-cultural "genomes".

Keywords: axiology, invariant, innovation, methodology, postnonclassical knowledge, universal evolution, values.

В умовах пошуку принципів регіональних і глобальних антикризових стратегій проблема аксіологічного аналізу сучасного, постнекласичного наукового знання набуває загостреної актуальності. Серед науковців, інженерів, політиків і представників великого бізнесу, що спроможні мислити незаангажовано та відповідально, поступово зростає розуміння нерозривного зв'язку між змістом і характером ціннісних орієнтацій науково-інженерної діяльності та глобальними буттєвими перспективами людської цивілізації [14]. Бо саме наука та інноваційна інженерна діяльність, що їх надзвичайна соціально-культурна потужність багаторазово доведена й є на сьогодні беззаперечною, визначають, у решті решт, на сучасному, переламному історичному етапі результуючий вектор світового цивілізаційного розвитку. І якщо так, то будь-які наукові та інженерно-технічні проекти і програми, що мають помітне економічне та соціально-культурне значення, конче необхідно піддавати комплексній гуманітарно-аксіологічній експертизі. І бажано робити це на всіх, без виключення, основних етапах їхньої реалізації. Бо без такої гуманітарно-орієнтованої експертизи соціальну оцінку масштабних проектів і програм у нинішніх кризових умовах вже не можна здійснити виважено і достовірно. У свою чергу, без подібної системної соціальної оцінки науково-технічного знання, яка повинна мати багатоаспектний, над-економічний, інтегрально-цілісний характер та бути інваріантною щодо коливань мінливої ринкової кон'юнктури, ми навряд чи будемо сьогодні в змозі суттєво просунутись у пошуку ефективних шляхів гармонійно-збалансованого рішення поточних і перспективних задач розвитку культури і цивілізації, а також сформуванню у громади нові ціннісні орієнтації, щоб вони були комплементарними до невідкладної задачі подолання глобальної системної кризи.

Коли людство опиняється у кризі й ця криза є глибокою та зачіпає екзистенціально-світоглядні основи людського буття, проблема цінностей завжди виходить на перший план філософського дискурсу [2]. В сучасній нам постмодерній культурі розмова про цінності є вельми розповсюдженою. Не тільки науковці і філософи, але й громадські діячі, бізнесмени, політики, журналісти, митці, клірики, різноманітні неформальні духовні лідери у своїх міркуваннях та зверненнях знов і знов

повертаються до проблеми цінностей і ціннісних орієнтацій. Усе більше людей, як у нас на Україні, так й у світі розуміють, що вибір цінностей та ціннісних орієнтацій для суспільства в переламні періоди його історії то є вибір фундаментальний, бо від того, які саме цінності запанують, безпосередньо залежить не тільки поточний добробут, але історична доля людства на Землі та перспектива його подальшого існування у цивілізованих формах [8]. Сучасні наука та інноваційна технологія, як прогнозують у найближчі десятиліття, не тільки суттєво змінять наше повсякденне життя і трансформують глобальні принципи суспільної організації, але й відкриють перед людиною так звані транс-гуманістичні еволюційні перспективи [9]. Тим не менш, вже сьогодні ми бачимо амбівалентність науки і технології та цілком слушно робимо висновок про недоцільність їхнього неконтрольованого розвитку [14].

У світовій науковій спільноті аж до сьогодні переважала думка про ціннісну нейтральність науки [5]. Єдиною цінністю, яку визнавали як орієнтир наукового дослідження, була об'єктивна істина [15]. І хоч природа істини і шляхи її досягнення розумілися принципово по-різному, але будь-які інші цінності – морально-етичні, художні, релігійні, соціальні – у середину наукової методології не допускалися, бо вважалися несумісними з принципом об'єктивності та такими, що своїми суб'єктивно-екзистенціальними інтенціями заважають неупередженому дослідженню [1].

Слід зазначити, що окреслена позиція наукового товариства була цілком виправданою у часи домінування класичної наукової раціональності, тобто тоді, коли наука лише виборювала свою світоглядну автономію. Але сьогодні, коли наука перетворилася у багатоаспектну соціально-культурну діяльність (не тільки когнітивно-орієнтовану!), що нерозв'язно переплетена з технологією, економікою, політикою, ідеологією, освітою, коли наука є найпотужнішою рушійною силою суспільного прогресу та функціонує в цивілізованих країнах світу, як глибоко інтегрований в усі сфери життя соціальний інститут, наукове знання не може більше вивчатися й оцінюватися раціонально-відсторонено, як феномен поза дією цінностей. Тому підвищеної актуальності набуває філософсько-аксіологічний підхід до аналізу наукового знання і, перш за все, питання про принципи та процедури ціннісно-оцінного вивчення знання новітнього, пост-некласичного типу [10].

Мета статті – реінтерпретувати класичну проблему цінностей, спираючись на аксіологічну специфіку постнекласичного наукового знання та новітні методологічні принципи синергетичної, глобально-еволюційної науково-філософської парадигми.

Як відомо, постнекласичне знання то є знання найсучаснішого типу [11], що напрацьовується у процесі широких міждисциплінарних та міжгалузевих наукових досліджень, за умови, що предметом цих досліджень є принципи та механізми функціонування надскладних нелінійних системних об'єктів, тобто таких об'єктів, що за своєю природою та побудовою є багаторівневими та багатовимірними динамічними утвореннями. Подібні об'єкти функціонують як відкриті неврівноважені системи, що знаходяться у постійному оновленні та необоротному розвитку [12]. Перманентна еволюція за невизначеним наперед сценарієм, емерджентні стрибки, незупинні пульсації між порядком та хаосом, неусувна кількісна та якісна складність – все це є сутнісні принципи буття постнекласичних об'єктів [18]. Подібними об'єктами, що здатні еволюціонувати нелінійно та поступово нарощувати свою складність, є, наприклад, біогеоценози живої природи та штучно створені у процесі розгортання людських буттєвих потенцій соціоприродні системи-комплекси, що мають гібридний, гетерогенний, багатокомпонентний склад. Крім цього, до постнекласичних об'єктів слід віднести колосальні за своєю ціннісно-інформаційною ємкістю соціокультурні комплекси-цивілізації з притаманними їм світоглядними синтезами, автопоезисом, міжцивілізаційними розломами, транскультурною комунікацією тощо. Біосфера та антропосфера у цілому також є характерними постнекласичними об'єктами, відносно яких необхідність системно-еволюційного бачення механізмів притаманної їм нелінійної динамічної природи вперше була осмислена науковцями як основоположний методологічний принцип [3].

Крім того, у структуру більшості постнекласичних об'єктів, так чи інакше, інтегрована людина з її суб'єктивно-екзистенціальними вимірами, практично-перетворюючою діяльністю, свідомістю, ідеалами, смислами та цінностями. І оскільки постнекласичні об'єкти є принципово нелінійними утвореннями, тобто вони здатні інколи суттєво та в непрогнозований, екстремальний спосіб змінювати сценарій свого розвитку у відповідь на лише незначні за своєю інформаційно-енергетичною потужністю людські впливи (що можуть бути ірраціональними та парадоксально-сингулярними!), то вивчення таких об'єктів потребує від суб'єкту постнекласичного пізнання, як за правило, суб'єкту колективно-комунікативного, потрібної обережності та змушує усе більшою мірою враховувати притаманну цьому пізнанню іррегулярну синергію антропологічних чинників, перш за

все, духовних цінностей. Останні, тим самим, слід розглядати як неусувні складові постнекласичних знань та сучасних науково-методологічних процедур [7].

Тобто постнекласична наука на відміну від класичної та некласичної є наукою такого типу, що за принципових причин не може бути сепарованою від цінностей, бо саме від змісту і характеру цінностей безпосередньо залежить не тільки обрана методологія і результати постнекласичного пізнання, але й сценарій подальшого розвитку того складно-системного об'єкту, що досліджується. Постнекласичні об'єкти та людські цінності під час такого дослідження здатні утворювати розгалужену пульсуючу мережу прямих і зворотних зв'язків, синергетичних за своїм характером, тобто таких, що надають постнекласичному об'єктові та цінностям комунікативного суб'єкту пізнання нових (емерджентних) якостей. У свою чергу, по цій динамічній мережі взаємних зв'язків і взаємного координуючого проникнення можуть почати транслюватися посилюючі одне одного інформаційно-когнітивні імпульси, що не тільки створюють умови для результативного пізнання, але об'єднують об'єкт, суб'єкт і цінності у коеволюційну надсистему, через що еволюційні траєкторії об'єднаних елементів зближуються та трансформуються. Внаслідок цього, як для самого постнекласичного об'єкту, так і для суб'єкту пізнання та його цінностей відкриваються принципово інші, неочікувані, трансцендентні, не детерміновані минулим буттєві перспективи [6].

У зв'язку з окресленим вище цілком слушним виглядає наступне запитання: як нам слід переосмислити та реінтерпретувати класичну проблему цінностей, щоб вона набула позитивної евристичної сили у контексті постнекласичної, синергетичної раціональності?

Проблема цінностей, що вперше набула актуальності ще в часи античності [17], через своє подальше фундаментальне переосмислення в неокантіанстві, позитивізмі, політичній економіці [4], історіософії та загальній соціології [13] конституювала аксіологію – міждисциплінарну дослідницьку галузь та філософську теорію цінностей [17]. Тобто аксіологія, як відносно нова практично орієнтована філософська дисципліна, якою ми її знаємо, поки що лише у західноєвропейському варіанті, формувалася переважно у класичні та частково в некласичні часи розвитку наукової раціональності. Але нам сьогодні потрібна принципово оновлена, синтетична аксіологія, щоб вона була адекватна постнекласичній, глобально-еволюційній науковій парадигмі [12]. У контексті цієї парадигми цінності слід розглядати системно-інтегрально, у еволюційній динаміці, враховуючи синергетичність і багато-вимірність їхньої природи, структури та функцій.

Системно-цілісні, інтегральні цінності, як ми їх розуміємо [7], існують у формі надскладних гетерогенних матеріально-ідеальних комплексів, основними структурними елементами яких є, по-перше, ідеально-трансцендентальні ціннісні об'єкти, по-друге, суб'єкти-адресати цінностей та, по-третє, речовинно-енергетичні ціннісні субстрати або «матеріальні ціннісні предметності». Щодо останніх, то вони є лише зовнішніми, об'єктивованими носіями цінностей. Тобто цінності не є суто матеріальними або суто ідеальними утвореннями. Вони – складно-системні, синтетичні, матеріально-ідеальні, гібридні об'єкти-комплекси. І тому традиційне розподілення цінностей на два принципово різні за своїм буттєвим статусом класи – матеріальні та ідеальні цінності, що вже стало в науковій літературі та публіцистиці загальним місцем [8], на сьогодні є занадто застарілим. Бо одні й ті ж самі цінності, про що доводить їх системно-інтегральне вивчення [13], можуть пронизувати як матеріальну, так й ідеальну сферу людського буття. Тобто цінності мають для людини у її соціальному бутті фундаментальне значення та виявляють свою багатоаспектну структурну і функціональну присутність загально-універсально.

Так, з одного боку, цінності утворюються вперше як ідеальні конструкти в духовно-екзистенціальній глибині творчо обдарованих суб'єктів-особистостей. Але, з другого боку, вони набувають соціально-культурної чільності та постають перед людиною як об'єктивно діюча деперсоналізована сила лише через речовинно-енергетичне упредметнення у матеріальному середовищі історично плінних артефактів, різноманітних за своєю формою, субстратом та функціональною специфікою. Притім, що істинно-справжні, інтегральні, «вічні» цінності, не зважаючи на різнобарвну гетерогенність притаманних їм упредметнених ціннісних артефактів, що є не більше, ніж матеріально-об'єктивованими проєкціями цих цінностей у соціокультурні контексти всесвітньо-історичної динаміки, та, крім того, не зважаючи також і на широку варіативність духовно-екзистенціальних інтенцій своїх суб'єктів-адресатів, тим не менш, здатні зберігати стійку константність свого трансцендентально-метафізичного ціннісного змісту та, за рахунок цього, бути соціально-основоположними, некон'юнктурними, надіндивідуальними, смислотворчими орієнтирами для людських спільнот і окремих особистостей. Тобто цінності то є, так би мовити, еволюційно-штучні, у творчому зусиллі створені людиною матеріально-ідеальні, гібридні буттєві інваріанти, що

входять до складу багатьох відомих нам постнекласичних об'єктів-комплексів, перш за все, соціально-культурного походження, та у своєму структурно-функціональному аспекті постають, нічим іншим, як своєрідними неорганічними «геномами» цих об'єктів, від змісту і характеру яких безпосередньо залежить вектор над-біологічної еволюції людини. В людській творчій діяльності еволюція, так би мовити, виходить за межі органічної тілесності [16] та продовжує себе в над-органічних, технологічних, соціокультурних формах. Здобутки цієї над-біологічної еволюції кристалізуються в інтегральних (базальних) цінностях.

Отже проблема цінностей сьогодні, якщо реінтерпретувати її з позицій універсально-еволюційної, синергетичної парадигми [18], то є проблема аналізу еволюційного потенціалу тих масштабних соціокультурних інваріантів-цінностей, які укорінилися та домінують у суспільстві або ж тих, що їх суспільство конче потребує в умовах зростання кількості та інтенсивності кризових явищ та які, поки що, присутні у людському бутті лише як еволюційно-позитивні смисложиттєві потенції. Виходячи з цього, при здійсненні аксіологічного аналізу постнекласичних знань, ми пропонуємо застосовувати інтегральний критерій цінності, який не повинен обмежуватися суто епістемологічними показниками [15], а має бути гранично широким – системно-цілісним та багатовимірним, тобто таким, щоб він був би здатен охопити цінність знання у всьому поліморфізмі її соціокультурних виявів. Подібний критерій може бути названий, у першому наближенні, критерієм соціокультурної ємкості знання. У відповідності до цього інтегрального критерія, постнекласичні знання мають тим більшу цінність, чим більш значною є їх соціокультурна ємкість, тобто, чим більшою мірою вони здатні зберігати свою позитивну еволюційну константність у локальних і глобальних процесах соціокультурних трансформацій та бути у цих процесах своєрідними «над-біологічними геномами» людського способу буття і, на основі цього, знов і знов нетривіально відтворювати себе та розгортати «квітучу складність» свого смислотворчого потенціалу.

Серед постнекласичних об'єктів особливе місце займають потужні соціально-технологічні комплекси підвищеної наукоємкості, а також відповідні проекти і програми, що супроводжують їх створення та експлуатацію. Традиційна оцінка подібних проектів і програм ґрунтується на визначенні та експертному аналізі притаманних їм економічних та екологічних показників [14]. Але сьогодні, як ми вже наголошували вище, цього замало. На наш розсуд, нову методологію аксіологічної оцінки науково-технічного знання, яку ми розробляємо [6] та яка спирається на системно-інтегральний критерій цінності, доцільно буде покласти в основу комплексної гуманітарної експертизи проектів і програм, тобто такої розширеної експертизи, яка була б неринковою, інваріантною щодо коливань соціально-економічної кон'юнктури та, через це, дозволяла б, перш за все, встановлювати загальний соціокультурний потенціал та ціннісно-еволюційну спрямованість постнекласичного науково-технічного знання. Саме такої методології, як на нашу думку, і потребує сучасний міждисциплінарний пошук регіональних та глобальних антикризових стратегій, у тому числі й розробка оптимальної стратегії сталого розвитку [14].

Висновки:

1. Постнекласичне наукове знання є знанням принципово нового, конвергентного типу, що за принципових міркувань не може бути сепарованим від цінностей, бо цінності якраз і постають тими соціокультурними чинниками, що як своєрідні атрактори формують постнекласичну пізнавальну діяльність.

2. Класична проблема цінностей потребує радикального переосмислення як міждисциплінарна проблема пошуку та реінтерпретації базових соціокультурних інваріантів-цінностей, одним із позитивно-мутагенних елементів котрих є сучасне постнекласичне знання.

3. Соціогуманітарна оцінка постнекласичних знань повинна спиратися на інтегральний критерій цінності, щоб він був придатний до ідентифікації та «зважування» цінностей у їх багатовимірному синергетичному системному поліморфізмові.

4. Неупереджений, над-економічний, системно-цілісний аксіологічний аналіз постнекласичних знань слід здійснювати на всіх основних етапах реалізації соціально-значимих технологічно орієнтованих проектів і програм таким чином, щоб цей аналіз міг би бути покладений в основу нової методології пошуку оптимальних антикризових стратегій сучасної цивілізації.

Щодо подальших досліджень, то актуальною виглядає проблема формалізації методологічних процедур аксіологічної оцінки постнекласичних знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ивин А. А. Аксиология: [научное издание] / Александр Архипович Ивин. – М.: Высшая школа, 2006. – 390 с.
2. Ильин В. В. Аксиология: [научное издание] / Виктор Васильевич Ильин. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 216 с.
3. Ильин И. В. Глобальный эволюционизм: Идеи, проблемы, гипотезы / И. В. Ильин, А. Д. Урсул, Т. А. Урсул. – М.: Издательство Московского университета, 2012. – 616 с.
4. Кэрнс Дж. Э. Основные принципы политической экономии: Ценность. Международная торговля / Джон Эллиот Кэрнс; [перевод с англ.]. – [2-е изд.]. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 232 с.
5. Кузнецов Б. Г. Ценность познания: Очерки современной теории науки / Борис Григорьевич Кузнецов. – [2-е изд.]. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 168 с.
6. Лар'яновський І. С. Цінності та наукове пізнання / І. С. Лар'яновський // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2012. – № 1. – С. 95-98.
7. Ларьяновский И. С. Ценность и творчество / И. С. Ларьяновский // Система ценностей современного общества: сборник материалов XXX Международной научно-практической конференции, Новосибирск, 9 сентября 2013 г. / Под общ. ред. С. С. Чернова. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2013. – С. 27-35.
8. Новые идеи в аксиологии и анализе ценностного сознания: [коллективная монография] / [Медведев В. А., Мирошников Ю. И., Оболкина С. В. и др.]; ответственный редактор Ю. И. Мирошников. – [Выпуск 4]. – Екатеринбург: УрО РАН, 2007. – 519 с.
9. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего: [доклады и обсуждения] / Отв. ред. Валерия Прайд и А. В. Коротаев. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 320 с.
10. Постнеклассика: философия, наука, культура: [коллективная монография] / [Аршинов В. И., Астафьева О. Н., Добронравова И. С., Кизима В. В. и др.]; отв. редакторы Л. П. Киященко, В. С. Степин. – СПб.: Издательский дом «Мирь», 2009. – 672 с.
11. Постнеклассические практики: опыт концептуализации: [коллективная монография] / [Аршинов В. И., Астафьева О. Н., Буданов Б. Г., Добронравова И. С. и др.]; под общ. ред. В. И. Аршинова и О. Н. Астафьевой. – СПб.: Издательский дом «Мирь», 2012. – 536 с.
12. Синергетическая парадигма: «Синергетика инновационной сложности»: [коллективная монография] / [Аршинов В. И., Астафьева О. Н., Буданов В. Г., Войцехович В. Э. и др.]; отв. редактор В. И. Аршинов. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 496 с.
13. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / Питирим Александрович Сорокин; [перевод с англ. В. В. Сапова]. – М.: «Астрель», 2006. – 1176 с.
14. Стасинопулос П. Проектирование систем как единого целого: Интегральный подход к проектированию для устойчивого развития: [коллективная монография] / Питер Стасинопулос, Майкл Х. Смит, Карлсон «Чарли» Харгроувс, Черил Деша; [пер. с англ.; отв. ред. В. Обручев]. – М.: Эксмо, 2012. – 288 с.
15. Татарин Ю. Б. Проблемы оценки эффективности фундаментальных исследований: логико-методологические аспекты: [научная монография] / Юрий Борисович Татарин; [ответственный редактор В. А. Жамин]. – М.: «Наука», 1986. – 230 с.
16. Хайтун С. Д. Феномен человека на фоне универсальной эволюции / Сергей Давыдович Хайтун. – [2-е изд.]. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 536 с.
17. Шохин В. К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль: [монография] / Владимир Кириллович Шохин. – М.: РУДН, 2006. – 457 с.
18. Эволюция: космическая, биологическая, социальная: [коллективная монография] / [Назаретян А. П., Панов А. Д., Савинов А. Б. и др.]; отв. ред. Л. Е. Гринин, А. В. Марков, А. В. Коротаев. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 368 с.